

Nordiska historikermötet, Aalborg den 17 augusti 2017

Professor Hannu Mustakallio, Östra Finlands universitet

hannu.mustakallio@uef.fi

Reformerna i den finska stiftsförvaltningen och hotet från laestadianismen på Nordkalotten under senare hälften av 1800-talet

Referat

Kuopio stift grundades år 1850 som det tredje stiftet i Finland för att effektivera den kyrkliga förvaltningen vid 1800-talets mitt. Beslut fäste särskild uppmärksamhet till de nordligaste områdena av stiftet eller Lappland.

Jag ska behandla Kuopio gamla stifts roll som gränsstift under senare delen av 1800-talet. Jag närmar mig mitt tema via norr till väst eller behandlar först ställningen av Lappland i det norra stiftet, sedan det politiska läget i Tornedalen efter 1809, den laestadianska rörelsen som hot från Sverige och Norge och de gränsbygdspolitiska dimensionerna av flyttningen av biskopssätet vid decennieskiftet. I alla dessa hänseenden spelar laestadianismen som utbredde sig från Sverige och Norge till Finland och vidare till Ryssland en betydande roll.

Finland fick sitt tredje stift år 1850 då Kuopio stift grundades vid sidan av Åbo och Borgå stift (eller det västra och östra stiftet). Området av Kuopio stift omfattade mera än hälften av landet, hela norra och östra Finland. Kuopio stift utsträckte sig från Norra Karelen till det yttersta Lappland.

Området av Kuopio stift förblev oförändrat till och med år 1939 – med ett par undantag. De norrkarelska delarna av stiftet överfördes år 1897 till Nyslotts stift som då började sin verksamhet som det fjärde stiftet. Denna förändring i stiftsindelningen förorsakade för sin del att biskopssätet i Kuopio flyttades år 1900 till Uleåborg. Själva namnet av stiftet byttes om till Uleåborgs stift ändå först år 1923.

Det nya stiftet av Kuopio grundades på grund av gamla Kuopio, sedermera Uleåborgs stift äntligen år 1939. Också Norra Karelen kom att höra till dess område.

Mitt föredrag grundar sig på min undersökning *Pohjoinen hiippakunta* (Det norra stiftet) från år 2009. Jag ska närma mig mitt tema via norr till väst och öst eller behandla först ställningen av Lappland i Kuopio stift, sedan det politiska läget i Tornedalen efter 1809, den laestadianska rörelsen som hot från Sverige och Norge och de gränsbygdspolitiska dimensionerna av flyttningen av biskopssätet vid decennieskiftet.

Grundandet av Kuopio stift var en del av de allmänna strävandena att effektivera förvaltningen vid 1800-talets mitt. Beslutet fäste särskild uppmärksamhet till

Lappland. Det var mycket lättare att övervaka dess kyrkliga förhållanden från Kuopio än från Åbo såsom fallet hade varit tidigare.

+++

Lappland hade redan under den svenska tiden utgjort ett särskilt fall i den riksomfattande gränsbygdspolitiken. Man hade fastställt några privilegier för de präster som tjänade i Lappland. Genom dem ville man göra prästtjänsterna i Lappland lockande och så främja det kyrkliga livet i rikets extrema områden.

Kejsaren utvidgade Lapplandprästernas privilegier år 1817. Åbo domkapitel kunde tillsätta tjänsterna som hade blivit lediga i Lappmarken utan kandidatnominering, valpredikan och val. Dessutom svarade staten för största delen av prästernas avlöning på grund av befolkningens allmänna fattigdom.

De själasorgare som tjänade under arktiska förhållanden behövde inte frukta att de måste stanna hela sitt liv i sina församlingar. Överheten var nämligen redo att erbjuda dem en tryggad karriär i söder efter det ansträngande skedet i Lappland genom att gynna dem vid senare tjänsteansökningar.

+++

Finland blev en del av det ryska riket år 1809. Detta ledde också till nya kyrkliga regleringar vid gränsen mot Sverige. De församlingar i **Tornedalen** som tidigare hört till Västerbottens län och Härnösands stift måste delas efter den nya linjen av riksgränsen. Den gemensamma kyrkliga egendomen måste delas, nya församlingar och prästtjänster grundas och nya kyrkor och prästgårdar byggas. Regleringarna i den västliga gränsbygden genomfördes under den kejsarliga senatens och Åbo domkapitels ledning så att de var färdiga i början av 1820-talet. Området kom liksom Lappland och det övriga norra Finland att höra till Uleåborgs län.

Den politiska grundprincipen vid dessa kyrkliga regleringar var att skilja Finland i varje hänseende från sina tidigare band med Sverige. Den kyrkliga samhörigheten måste upphävas då folket hörde till två olika stater. Men det finskspråkiga folket i Tornedalen hade länge svårt att vänja sig vid den nya statliga verkligheten. Då politikerna betraktade Torne älv som naturlig gräns för två rikena, var älven för de vanliga invånarna en samfärdsled som på naturligt sätt knöt båda stränderna av älven samman.

+++

Den väckelse som uppstod från och med år 1846 i Karesuando, den nordligaste församlingen i Sverige under **Lars Levi Laestadius** ledning utbreddes sig snart till Finland. Väckelsen medförde lokala extatiska fenomen som de kyrkliga och världsliga myndigheterna uppfattade som kyrkostörningar. Kontraktspresten för Lappmarken och guvernören för Uleåborgs län rapporterade om dem för Åbo domkapitel. Guvernören karakteriserade väckelsen som "fanatiskt läseri". Domkapitlet strävade för sin del att lugna situationen. Det uppmanade lokala präster att hålla fast vid ordningen i sina församlingar.

Övervakandet av den rörelse som brutit fram i det västliga Lappmarken övergick hösten 1851 till domkapitlet i Kuopio. Detta ansåg att den religiösa rörelsen hade letts på ett sätt som gav förhoppningar om att oordningarna kunde lugnas. Domkapitlet uppmanade kontraktsprosten för Lappmarken att följa noggrant med den religiösa rörelsen. Domkapitlet rekommenderade "ömhet och varsamhet" vid dess behandling.

Slutresultatet var ur den laestadianska rörelsens synpunkt positivare än vad man hade kunnat förvänta på grund av de tidigare åtgärderna av Åbo domkapitel och guvernören för Uleåborgs län.

+++

Den första biskopen av Kuopio stift **Robert Valentin Frosterus** gjorde sin första visitationsresa under vintern 1852. Resan inriktade sig till det område som hade förorsakat betydande gränsbygdspolitiska utmaningar för den kyrkliga och världsliga överheten. Så besökte Frosterus bl.a. de församlingar i västra Lappmarken vilka den laestadianska rörelsen hade som tydligast berört på den finska sidan. Biskopen ville själv bekanta sig med den rörelse som Laestadius' verksamhet hade framkallat i hans stift.

Biskop Frosterus fick under sin visitationsresa läsa rapporter som hade sitt ursprung i den ryska legationen i Stockholm. En "fanatisk proselytism" hade enligt dem förekommit bland norska samer i Koutokeino som hade antagit den laestadianska tron. Man kunde frukta för att denna "agitation" skulle utbreda sig till Finland om storfurstendömet myndigheter inte vidtog åtgärder för att förekomma "smittans" utbredande bland här varande samer. Också prästerskapet skulle ge sin insats för detta.

Så förbjöd biskopen kyrkoherden i Muonio att motta svenska ungdomar över gränsen till sin skriftskola och konfirmera dem. Svenska undersåtar hade också fått nattvard i Muonio kyrka. Men också detta var framdeles enligt biskopen strängt förbjudet.

Frosterus kom från norra Finland tillbaka till Kuopio och uppmanade de präster han hade träffat under sin visitationsresa att "med det starkaste" motarbeta den "religiösa villfarelsen" som förekom bland samerna i Koutokeino och hotade utbreda sig till Finland.

Också guvernören för Uleåborgs län försökte att sätta stopp för de oroligheter som utbredde sig från Norge. Men han misslyckades i sitt försök. Det rapporterades i november 1852 från Muonio till honom, att "sedvanliga pietistiska oordningar och oredor" hade förekommit i kyrkan och hemmen. Också svenska rågrannar hade varit närvarande i dessa sammankomster. De hade på samma gång efter gammal sedvänja låtit döpa sina barn och begrava sina döda samt deltagit i nattvardsbordet. Guvernören kunde inte låta bli att informera domkapitlet om de här fenomen som enligt honom utgjorde ett hot mot den allmänna ordningen.

Den laestadianska väckelsen fick i detta skede en ny vändning. En grupp extatiska samer i Koutokeino gjorde sig just i november 1852 skyldiga till ett terroråd, som är

känt som Koutokeinoupproret. Guvernören för Uleåborgs län informerade strax generalguvernör **Menschikoff** om vad som hade skett. Upproret medförde naturligtvis ett hot mot säkerheten i hans eget län. Guvernören hade befallt tjänstemännen att övervaka det lappska "läseriet" ordentligt. Han betonade att också "pietisterna" skulle hysa aktning för den allmänna samhällsordningen.

Domkapitlet fortsatte för sin del att utreda läget i Muonio efter upproret. Det bad guvernören förmedla exakta uppgifter om beskaffenheten av "oordningarna" eller "villomeningarna" i fråga. Kyrkoherden i Muonio berättade att kyrkogästerna som hade kommit till Muonio kyrka från den svenska sidan hade betett sig fridsamt. Han tyckte att det i praktiken var svårt att avvärja från kyrkan främlingar som rörde sig omkring vid gränsen av de tre riken. Men han betygade också att ingen svensk hade fått nattvard efter biskopsvisitationen som Frosterus hade förrättat i Muonio kyrka.

Kyrkoherdens måttfulla redogörelse gjorde ett gott intryck på domkapitlet. Fastän biskop Frosterus under visitationen förbjudit svenskarnas nattvardsgångar tvekade domkapitlet om man kunde förbjuda prästerskapet att tjäna svenskarna vid riksgänsen. Domkapitlet hemställde det slutgiltiga beslutet i ärendet ändå till senaten.

+++

Det var själva kejsaren som i slutet av år 1853 fattade det slutliga beslutet i detta ärende som gällde de kyrkliga tjänsterna för invånarna vid den svenska gränsen. Prästerskapet i Muonio fick då rätten att under ännu två år tjäna de svenska undersåtarna. Detta var dock inte möjligt på den svenska sidan eller under den allmänna gudstjänsten.

Ett fullständigt förbud trädde i kraft i början av år 1856. I slutet av samma år gav generalguvernören en order till guvernören för Uleåborgs län. Guvernören skulle vidtaga hemliga åtgärder för att förhindra de svenska laestadianska "fanatikernas" inträde till de finska socknarna vid riksgränsen. Också importerandet av Laestadius' verk och manuskript till Finland var förbjudet.

I det nya läget vände sig kyrkoherdarna i Muonio och Kittilä i början av år 1856 till domkapitlet och frågade bekymrade om råd. Rådet var entydigt: Det kejserliga reskriptet skulle efterföljas noggrant. Man måste alltså avbryta alla kyrkliga förbindelserna över riksgränsen.

Då reskriptet hade varit i kraft under drygt sju år vände sig kyrkoherden i Muonio till domkapitlet igen. Han skrev att man nog hade efterföljt bestämmelserna i reskriptet men de hade medfört många slags svårigheter. Invånarna på den svenska sidan hade alltjämt ett avstånd av till och med 14 mil till sin egen kyrka och prästen besökte dem bara en gång om året. Förbjudet att förrätta kyrkliga tjänster åt svenskar var såtillvida förväntat att det inte gällde norska undersåtar som besökte Muonio, inte heller de övriga finska församlingarna vid riksgränsen. Dessutom hade de finska undersåtarna i gränsförsamlingarna kunnat fritt stödja sig på de svenska prästernas tjänster. I grannsämjans, kristlighetens och mänsklighetens namn anhöll kyrkoherden om att domkapitlet skulle vidta åtgärder för att upphäva förbjudet. Domkapitlet konstaterade att grunderna för förbjudet redan hade försvunnit.

Domkapitlet framställde senaten ett förslag om att upphäva förbudet som gällde prästerskapet i Muonio och de svenska undersåtarna vid riksgränsen. Senaten fattade det önskade beslutet i november 1863. Detta betydde att friare tider hade börjat också i de finsk-svenska kyrkliga relationerna.

+++

Gränsbygdspolitiken av det norra stiftet och storfurstendömet berördes också av en plan som framställdes i mitten av 1890-talet om att flytta biskopssätet i Kuopio till Uleåborg. Den andra biskopen för Kuopio stift **Gustaf Johansson** motsatte sig till denna plan men han menade att Uleåborg i och för sig var lämpligt för huvudort av stiftet. Denna uppfattning försvarade han med rent fennomanska argument. Till uppgifterna av biskopen i Uleåborg skulle höra att binda den finskspråkiga befolkningen såväl i Norrbotten som också i Finnmarken i Norge i andligt hänseende till Finland.

Den såkallade Norrbottenfrågan eller frågan om den finska befolkningens läge och kyrkliga vård i norra Sverige hade på detta sätt kommit med i de finsk-svenska relationerna.

Då senaten år 1898 fattade beslut om att flytta biskopssätet i Kuopio till Uleåborg väckte detta oro i de ledande kretsarna i Sverige. *Stockholms Dagblad* trodde att det "fennomanska partiet" skulle från Uleåborg intensifiera sin agitation som var riktad till norra Sverige. Ett fennomanskt skämtblad *Velikulta* skildrade i sin teckning svenskarnas farhågor om hur den nya biskopen i Uleåborg skulle eftersträva ett grepp i själarna av den finska befolkningen i Norrbotten.

Flyttningen av biskopssätet blev i alla fall verklighet sommaren 1900. Därmed började också ett nytt skede i det norra stiftets gränsbygdspolitik. De följande åren skulle visa att både förhoppningarna av finnarna och farhågorna av svenskarna var helt överdrivna. Det var nog en logisk följd av biskopssätets flyttning till Uleåborg att verksamheten av Luleå stift började år 1904.